
Prikazi

**Mateo Žagar, *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*.
Zagreb: Matica hrvatska, 2007.**

Za razliku od tradicionalne formalne i kulturološke ili nacionalne paleografije, knjiga Matea Žagara *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova* predstavlja suvremenu paleografiju temeljenu na novoj, grafolingvističkoj metodologiji. Definirajući na samom početku osnovne pojmove kao što su grafolingvistika, grafematika i grafetika, autor nastoji na načelima suvremene teorije pisanja metodološki jedinstveno, s jezikoslovnim utemeljenjem, pristupiti tekstovima različitih tekstovnih kultura. Osnovna je namjera knjige pokazati kako se tekstovi kao dinamičke veličine, sa svojim najmanjim grafičkim jedinicama, slovima, smještaju na podlogu za pisanje, kako se odabire i mijenja oblik knjige, koliko se briga o optimalizaciji složenih procesa pisanja i čitanja mijenja kroz vrijeme te kako se mijenjaju zahtjevi čitalačke publike usporedo sa svim društvenim mijenama. U skladu sa suvremenim stremljenjima u američkoj i u europskoj lingvistici, autor dokazuje da je pisani jezik zavrijedio biti samostalnim predmetom analiza, opisivanja i tumačenja, utemeljenih u jezikoslovlju, s primjerenim, specijaliziranim metodama. Nadalje, autor kroz povijest jezikoslovlja promatra (ne)ovisnost pisanog jezika o njegovoj usmenoj realizaciji. Promatrajući vizualnu organizaciju teksta kroz povijest, autor prati njezine mijene s obzirom na tekstne vrste promatrajući je istodobno u odnosu prema razini čitateljeva prepoznavanja konvencija organizacije teksta i samim time napora koji čitatelj mora uložiti pri čitanju. U tom kontekstu, autor promatra čitatelju lako uočljiva sredstva kao što su smještaj tekstnog polja u stupce, kontinuiranost teksta, odabir slovnog tipa, karakteristično ukrašavanje teksta, veličinu slova i sl. Promišljajući o bliskosti i različitosti pisane i usmene realizacije teksta i o pitanju naslanjanja grafetičkog inventara na sredstva govornog ostvarenja tekstova, autor uzima u obzir predviđeno glasno čitanje ili čitanje „u sebi“, a razmotreni su elementi organizacije teksta, kao što su razdvajanje bjelinama, bojama, veličinom slova, debljinom ili promjenom slovnog tipa. Osobita je pozornost u knjizi pridana kognitivnim osebujnostima tihog čitanja u odnosu na glasno. U svrhu boljeg razumijevanja funkcioniranja pisanog teksta u srednjovjekovnoj knjizi, autor objašnjava društvenu funkciju knjige u tom razdoblju, tehničke okolnosti produkcije, načine čitanja, odnos prema tradiciji i otvaranje prema novinama. Valja spomenuti vrlo sustavan povijesni pregled razvoja pisama, materijala za pisanje i vrsta pisaljki, te razvoj formata knjige i organizacije stranice kroz povijest. U knjizi su vrlo jasno opisane one kodikološke razine koje su važne za opis pisanja, njegovo smještanje u kodeks te grafetičku organizaciju, osnovne osobine predkodeksnog razvoja knjiških oblika te oblik i sastav kodeksa, pri čemu su navedeni svi njegovi dijelovi. Pri tome autor dovodi u vezu oblik kodeksa s njegovom praktičnom namjenom, tj. uvjetima glasnog/tihog čitanja. Temeljni dio knjige jest vrlo detaljan opis straničnog postava. Autor analizira raščlanjivanje tekstnog polja u manje segmente s obzirom na jezične tekstne cjeline, određivanje pozicije naslova, minijature i inicijale, raspored redaka u tekstnim poljima, razmjer tekstnog polja i margina, veličinu slovnog polja te razmak

među slovima i ligature. Uz analizu liniranja crtovlja i detaljan opis linijskog ustroja u knjizi je opisano nekoliko konkretnih grafetičkih razina u uređivanju srednjovjekovnih tekstova, i to *scriptura continua*, pomoćna sredstva za razdvajanje riječi, interpunkcija, inicijali, ligature i kraćenja riječi. Ta poglavlja autor potkrepljuje suvremenim svjetskim istraživanjima s toga područja, a osobito detaljno daje se uvid u istraživanja koja je na tom području provodio Paul Saenger. S obzirom na suvremenu i vrlo pomno razrađenu i objašnjenu metodologiju ova knjiga otvara put daljnjim grafolingvističkim i uopće paleografskim istraživanjima, stavljajući hrvatsku paleografiju uz bok suvremenoj svjetskoj paleografiji. **(Marijana Tomić)**

Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga III. Od početaka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb: Školska knjiga, 2008.*

U trećem, posljednjem i najopsežnijem dijelu „trilogije“ *Socijalna povijest knjige u Hrvata* Aleksandar Stipčević tematsko-kronološki obrađuje povijest hrvatske knjige od razdoblja narodnog preporoda do danas, čime je i završen golemi znanstveno-istraživački rad na objavljivanju prve sustavne sinteze o povijesti nacionalnog nakladništva, tiskarstva i knjižarstva. Kao i u dva prethodna sveska, autor se usredotočuje na pitanja proizašla iz modernog poimanja istraživanja povijesti knjige, iz čega proizlazi i struktura samog djela. Autor je ostao dosljedan svom stilu i načinu pisanja, donoseći mnoštvo informacija i zanimljivosti pisanih jasnim i jednostavnim rečenicama, a tematski također slijedeći probleme otvorene u prva dva sveska. U 18 poglavlja bavi se specifičnostima hrvatskog tiskarstva, nakladništva i knjižarstva u 19. i 20. stoljeću, koje je, podjednako intenzivno kao i u prethodnim razdobljima, bilo uvjetovano općim društveno-političkim okolnostima. Na početku djela je posebice istaknuta važnost hrvatskog narodnog preporoda, kada su knjige, časopisi i novine postale sredstvima buđenja nacionalne svijesti uslijed čega niz nakladnika pokreće i vremenom intenzivira svoje djelatnosti. Kao i knjižarstvo obrađeno u sljedećim poglavljima, hrvatsko je nakladništvo tijekom 19. i 20. stoljeća prolazilo kroz brze mijene uvjetovane jednako tako brzim političkim promjenama, prolazeći kroz burna vremena Prvoga svjetskog rata, propasti Austro-Ugarske Monarhije, razdoblja Kraljevine Jugoslavije, Drugoga svjetskog rata, SFR Jugoslavije i naposljetku stvaranja Republike Hrvatske. Autor pokazuje kako je svako od navedenih razdoblja utjecalo na mogućnosti proizvodnje, promocije i raspačavanja knjiga. Posebice važnim smatra razdoblje neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, zbog dramatičnih promjena prouzročenih nacionalizacijom postojećih nakladničkih i knjižarskih resursa, što je imalo dalekosežne i dugoročne posljedice na razvoj proizvodnje knjige. Autor se u nastavku osvrće na odabrane fenomene koji su oblikovali povijest hrvatske knjige tijekom 19. i 20. stoljeća, primjerice na pitanje cijene knjige, na pojavu tzv. jeftine knjige namijenjene širokom krugu anonimnih čitatelja, na utjecaj društvenih promjena (npr.

uvođenja obvezatnog osnovnog školstva) na proizvodnju knjige, na razvoj tiskarske tehnologije koja je omogućila redovito objavljivanje periodičkih publikacija uključivši i dnevne novine itd. Časopisima i novinama posvećena je posebna pozornost, i u smislu njihove informativne uloge, a još više u smislu promidžbe političkih ideologija. Slijedi pregled izdavanja referentnih publikacija, gdje autor daje prikaz razvoja hrvatske enciklopedistike, ističući golemu važnost upravo tog segmenta nakladništva za nacionalnu kulturu i kratko navodeći sudbine najvažnijih enciklopedijskih pothvata u Hrvatskoj. Iscrpno poglavlje o čitateljima i čitanju predstavlja rado čitane (i za čitanje preporučene) knjige, ali također ističe da je svako od navedenih razdoblja određene knjige proglašavalo zabranjenim i štetnim. Autor se osvrće i na prepreke pri čitanju od kojih ističe nepismenost, nepoznavanje jezika i nerazumljivost teksta. U poglavlju o knjižnicama i čitaonicama opisuje se razvoj tih ustanova od prvih ilirskih čitaonica do otvaranja narodnih knjižnica u kasnijim razdobljima. Važnu ulogu u opismenjavanju i širenju kulture imale su pučke knjižnice koje su osnivali hrvatski rodoljubi, najčešće u selima, te su sadržavale najčešće knjige na hrvatskom jeziku. Kao i u prethodna dva sveska, autor i u ovom dijelu predstavlja i posebne teme, od kojih mnogo prostora posvećuje odnosu žena i knjiga. Navodi ženske listove, žensku književnost, pojavu žena kao znanstvenica i žena kao knjižničarki. Navodi i da njihove zasluge često nisu bile priznavane čime im je često uskraćivano zaslužen mjesto u hrvatskoj kulturi, znanosti i obrazovanju. Autor se osvrće i na različite pojave s negativnim posljedicama poput nebrige za knjige, krađe knjiga, ratnog uništavanje te različitih političkih odluka i propisa o zabranjenim i štetnim knjigama. U posljednjem poglavlju autor se bavi društvenom moći pisane riječi, odnosno govori o položaju knjige u određenim političkim i društvenim razdobljima. Zaključno se može reći da je ovo, sada napokon završeno kapitalno djelo u tri sveska, jedina sustavna i sintetička literatura koja složenoj problematici povijesti knjige pristupa primarno s kulturološkoga i sociološkog gledišta. Autor je i u trećem svesku kvalitetno i temeljito pokrio brojna područja vezana uz proizvodnju, promociju, distribuciju i recepciju knjige smještajući je u društveni i politički sklop njezina nastanka i korištenja. Trilogijom *Socijalna povijest knjige u Hrvata* Aleksandar Stipčević nedvojbeno je dao golemi doprinos poznavanju hrvatske kulturne baštine i nacionalne prošlosti uopće, čime je postavio i temelje za sva daljnja ozbiljna istraživanja o ovoj temi. **(Bojan Babinčak, Dražen Delibašić)**

**Miha Kovač, *Never Mind the Web, Here Comes the Book*.
Oxford: Chandos Publishing, 2008.**

Monografija *Never mind the web: here comes the book* analizira ulogu knjige u informacijskim društvima oslanjajući se na prakse europske i američke nakladničke industrije. Autor kreće od posebnosti i mogućnosti komunikacije knjigom, što se može smatrati i njegovim glavnim metodološkim pristupom, uspoređujući promjene nastale nakon izuma tiska s novonastalim promjenama prouzročenim pojavom Interneta, a s

ciljem razumijevanja elektroničkog izdavaštva. U tom smislu, da bi prikazao povijesni razvoj knjižne industrije, autor problematizira Darntonov komunikacijski krug koji obuhvaća ljude uključene u procese manipulacije knjigom, poput autora, izdavača, tiskara, distributera, knjižara, čitatelja, i sl., a povijest knjige općenito definira kao povijest komunikacije tiskom. Autor odmah napominje i da se takav komunikacijski krug ne može primijeniti na elektroničke knjige, jer pretpostavlja povezanost sadržaja i platforme (tj. medija), pri čemu je sadržaj fiksiran na platformu, dok sadržaj elektroničke knjige može mijenjati platforme, on nije fiksiran nego „fluidan“. To je ujedno i jedan od temeljnih razloga nemogućnosti stvaranja komunikacijskog kruga, tj. kvalitetnog modela za elektroničko nakladništvo. Stoga autor traži model definiranja knjige koji naglašava njezin sadržaj umjesto fizičkih svojstava, te se posebice osvrće na pristup koji knjigu sagledava kroz „informacijsku arhitekturu“, smatrajući je uređenim i rutiniziranim sustavom diseminacije informacija. Nadalje, autor smatra da su visoka cijena uređaja za čitanje e-knjiga i njihovi tehnički nedostaci kao što su slaba rezolucija, slabe baterije i sl., dodatni razlozi početnog neuspjeha e-knjiga. Međutim, proces digitalizacije je nastavljen i promijenio je načine proizvodnje, distribucije i marketinga tiskanih knjiga, iako je platforma na kojoj se sadržaj čuva i pomoću koje se prenosi ostala „analogna“. Osim digitalizacije, novi načini komuniciranja (e-mail, blog itd.) i nove čitalačke navike posljednjih godina učinili su elektroničku knjigu privlačnijom čitateljima. Nakon postavljanja „metodološke osnove“, autor u nastavku opisuje provedena istraživanja analizirajući rezultate važne za američko i europsko nakladničko tržište. Kako bi se dobila slika o određenom tržištu, potrebno je analizirati njihove ekonomske, političke, kulturološke i društvene aspekte. Različita istraživanja bavila su se različitim aspektima, pa su tako primjerice istraživane čitalačke navike stanovništva, veličina tržišta, korištenje Interneta i drugih audiovizualnih medija, konkurentnost određene zemlje, odnosno sposobnost nacije da stvori i održava okružje u kojem se stvaraju određena dobra i sl. Komparirajući rezultate istraživanja autor zaključuje da su se „izdavačke industrije koje posluju u konkurentnim državama s visoko obrazovanim stanovništvom, kvalitetno razvijenim sustavima knjižnica, razmjerno malim količinama gledanja TV-a i visokim nakladama časopisa, našle u stabilnijem okruženju nego one industrije koje posluju u okruženjima gdje su obrazovanje i sustavi knjižnica slabije razvijeni i gdje je gledanje TV-a razmjerno visoko, a naklada časopisa i novina niska“ (str. 116). No autor također upozorava da rezultate treba uzeti s rezervom jer je većina istraživanja temeljena na različitim metodološkim pristupima. Sljedeći autorov korak jest sagledavanje knjige u njezinoj dvojnoj, ekonomskoj i kulturnoj dimenziji. Naglašava da je knjiga prihvaćena u zapadnim civilizacijama gdje kao kulturno dobro živi u kulturološkoj sferi, a kao tržišni proizvod funkcionira u ekonomskoj sferi. Društveno-politički odnosi često su narušavali odnose tih sfera, od potpunog zanemarivanja komercijalnog karaktera knjige u socijalističkim društvima do marginalizacije njezinih kulturoloških karakteristika u nekim suvremenim nakladničkim konglomeratima. Procesi konglomerizacije i digitalizacije knjige čine lako dostupnima,

sve češće i besplatnima, te knjiga na taj način gubi ulogu kulturne ikone. Upravo o tom problemu autor intenzivno raspravlja, pokušavajući odgovoriti na pitanje gubi li knjiga dihotomiju između ekonomske i kulturološke strane, odnosno je li suvremena knjiga još uvijek knjiga kakvu poznajemo od Gutenbergova otkrića. Autor smatra, a to pokazuju i stvarne činjenice, da će tiskana knjiga, unatoč brzom razvoju digitalizacije i pojavi elektroničkog izdavaštva i dalje pružati otpor utjecajima nove tehnologije i novim kulturnim trendovima. Knjiga *Never mind the web: here comes the book* raspravlja o novoj ulozi suvremene knjige kroz analizu najvećih nakladničkih tržišta i pri tome skicira novo istraživačko polje - istraživanje suvremenog nakladništva. Upravo to je najveća pohvala ovoj studiji, jer autor na jednome mjestu daje pregled razvoja knjige i knjižne industrije putujući kroz povijest, od samih početaka tiskane knjige pa sve do danas kada svjedočimo revolucionarnim promjenama u suvremenom, tzv. elektroničkom nakladništvu, dajući naznake za budući razvoj tog istraživačkog polja.

(Dijana Milišić-Zečević, Maja Mišinec)

**Miha Kovač - Nives Tomašević, *Knjiga, tranzicija, iluzija*.
Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.**

Djelo autorskog dvojca Mihe Kovača i Nives Tomašević inovativan je prilog razumijevanju suvremenih nakladničkih trendova pisan iz očišta autora koji su istodobno i praktičari i teoretičari, koji posjeduju golemo iskustvo rada u nakladništvu, a istodobno iz akademskog diskursa prate i analiziraju suvremene nakladničke procese. Naslov djela otkriva i njegovu strukturu, tj. podjelu u tri temeljna poglavlja od kojih prvo govori o knjizi kao kulturnom dobru i tržišnom proizvodu, drugo o položaju nakladništva i knjižarstva u tranzicijskim ekonomijama, a treće o izazovima i mogućnostima knjige i nakladništva u suvremenom društvu s naglaskom na komparativnoj analizi stanja u Hrvatskoj i Sloveniji: sva tri poglavlja autori nastoje koncipirati komparativno prateći trendove u hrvatskom i slovenskom izdavaštvu, po čemu je ovo djelo jedinstveno. Autori uvodno daju iznimno koristan pregled mogućih izvora i raspoložive literature za istraživanje nakladništva i knjižarstva, objedinjujući na jednom mjestu resurse od kojih danas može krenuti svako istraživanje tog područja. Poglavlje *Knjiga* započinje razmatranjima Nives Tomašević o kulturnoj industriji, gdje se izdavaštvo kao grana koja se bavi knjigom određuje kao sastavnica te industrije. Posebna je pozornost pridana literarnoj knjizi i fenomenu bestselera. U nastavku se autorica bavi zakonodavstvom koje se odnosi na nakladništvo, a kao najvažnije figure u tom kontekstu ističe autora i urednika. Intrigantna „slovenska“ cjelina prvog dijela posvećena je usporedbi engleskog i slovenskog izdavaštva te prikazu mogućnosti slovenskog nakladništva u doba socijalizma. Miha Kovač pokazuje da slovensko-engleske razlike proizlaze ponajprije iz sustava vrijednosti tih dviju zemalja, koje se očituju kroz pristup nakladništvu kao komercijalnoj i/ili kulturnoj djelatnosti. Dok je u slovenskoj kulturi nakladnik koji bi objavljivao knjige poradi dobiti bio izložen ne

samo kritikama već i pogrdama, a izdavaštvo je po svojoj vrijednosnoj orijentaciji imalo samo kulturnu komponentu, britansko je izdavaštvo oduvijek uključivalo i tržišnu i kulturnu komponentu. O tome koliko političke prilike utječu na nakladničke procese autor pokazuje u poglavlju o *Enciklopedije Slovenije* – u koju su u doba socijalizma mogli ući pojmovi i osobe koje je odobravao tadašnji politički aparat. Tek je slomom socijalističkog sustava urednička politika oslobođena ideologije, a izradi enciklopedije moglo se pristupiti uvažavajući stručne i znanstvene kriterije. Druga velika cjelina, *Tranzicija*, donosi sudbine velikih nakladničkih poduzeća u privatizacijskom razdoblju i progovara o utjecaju novih trendova na nakladničku proizvodnju. Nives Tomašević posebice ističe slučaj izdavačko–knjižarske tvrtke Mladost. Surađivala je s 35 zemalja, njezine su knjižare bila mjesta kulturnih zbivanja, a ondje su čak školovani i budući knjižničari. Krajem osamdesetih godina većina nakladničkih kuća, pa tako i Mladost prolazi kroz krizno razdoblje, koje završava njezinim slomom upravo u razdoblju privatizacije. U nastavku se autorica bavi problematikom tiskarstva gdje, nakon kraćeg povijesnog uvoda analizira suvremenu europsku tiskarsku industriju. Dotiče se brojnih pitanja poput organizacije tvrtki, razvoja tehnologije, promjena knjige kao proizvoda, budućnosti tiskarskih proizvoda, a posebice su zanimljiva razmatranja o utjecaju kineskog tiskarskog tržišta na europsko tiskarstvo. Položaj slovenskog izdavaštva u razdoblju tranzicije Miha Kovač pak analizira usredotočujući se na slučaj Državne založbe Slovenije. Posljednji dio knjige, *Iluziju*, započinje Miha Kovač analizom slovenskog izdavaštva tijekom 90-ih godina 20. stoljeća, analizirajući tri različite struje prisutne u tom razdoblju. Prva je struja smatrala da se autorski rad i nakladništvo treba oslanjati na državnu skrb, druga, „nova“, posljedica je privatizacije nakladničkih kuća, a smatra da je knjiga komercijalni proizvod i da nakladništvo ne treba ovisiti o državnom intervencionizmu dok je treća, najslabija, zastupala ideju nakladništva kao niskoprofitabilne djelatnosti. U nastavku autor istražuje odjek tih struja i stvarno stanje na tržištu uvažavajući društveno–političke promjene (npr. ulazak Slovenije u Europsku uniju), komparativno analizirajući mala tržišta Slovenije i Finske poradi uočavanja temeljnih trendova i zakonitosti proizvodnje knjige i, naposljetku, uočavajući temeljne promjene koje je prolazila industrija knjige uslijed prelaska na tržišnu ekonomiju. Autor posebnu pozornost pridaje pojavi novog oblika knjige, e–knjizi, odbacujući naivne teze o njezinu utjecaju na smrt tiskane knjige, a fokusirajući se na pitanje novih oblika proizvodnje i distribucije. U hrvatskom dijelu *Iluzije* Nives Tomašević govori o tri tranzicije kroz koje je prošlo hrvatsko nakladništvo: vlasničkoj, tehnološkoj i relokacijskoj tranziciji. Vlasnička tranzicija odnosi se na napuštanje socijalističkog režima te na ratna razaranja koja su nanijela velike štete proizvodnji knjige, tehnološka na promjene u načinu katalogizacije, proizvodnje i distribucije, a relokacijska na ulogu bestselera u cjelokupnom knjižskom poslu. U sklopu tih tranzicija posebice je naglašena važnost razvijanja kulture čitanja i važnost reforme nakladništva i primjene tehnoloških inovacija. Na kraju ovog potpoglavlja autorica se osvrće na blogove kao nove virtualne medije. Zaključno, autorima se mora odati

golemo priznanje poradi uočavanja brojnih problema povezanih s proizvodnjom, distribucijom i recepcijom knjige, a posebice valja naglasiti da je ovo prva monografija tiskana nakon osamostaljenja Republike Hrvatske koja tematizira nakladništvo i knjižarstvo. Poznavanje tih fenomena u sklopu kulturne industrije, njihovo razvijanje, ulaganje u knjigu i razvoj čitateljskih navika stanovništva od presudne je važnosti u doba globalizacije kulture i znanosti. Autori su analizirali i prikazali trnoviti put hrvatskog i slovenskog nakladništva u posljednjih 20-ak godina, ali su istodobno često upućivali i na moguća poboljšanja, čime je ovo djelo podjednako i kvalitetna teorijska analiza i potencijalni praktični vodič. **(Dinka Mandekić, Andrea Pejaković, Nikolina Vrban)**